

Київський університет імені Тараса Шевченка

На правах рукопису

СЕМЕНОВА Марина Іванівна

ПРОБЛЕМА РАННЬОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ІНДИВІДА ЯК
ОСОБИСТОСТІ /соціально-філософський аналіз/

09.00.11 - соціальна філософія

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філософських наук

Київ - 1993

Дисертація виконана в КМІ
Шевченка на кафедрі політології

Науковий керівник — доктор філософських наук,
професор Андрущенко В. П.

Офіційні опоненти: — доктор філософських наук,
професор Яцук Т. І.
— кандидат філософських наук,
доцент Пальов В. Л.

Провідна організація — Київський педагогічний інститут
імені М. Драгоманова.

Захист відбудеться "30" серпня 1993 року о 14 годині
на засіданні спеціалізованої Ради при Київському університеті
імені Тараса Шевченка за адресою:

252017 Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 314

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Київського
університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий "28" травня 1993 року.

ЛННБ ім. В. Стефаника
АН України

Учений секретар
спеціалізованої Ради
професор

Скрипка П. І.

I. ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дисертаційного дослідження обумовлена настижною потребою філософського осмислення тих сутнісних характеристик процесу соціалізації індивіда, що виявляються, по-перше, через знайдення істинної /справжньої/ духовної самостійності особистості і зростання її соціальної активності, через творче освоєння нею досвіду інших людей та вироблення на цій основі індивідуального досвіду і досягнення багатогранної соціальної зрілості; по-друге, через формування виборної, критично-осмислювальної, творчої спрямованості цього процесу; по-третє, через соціальне дозрівання індивіда до рівня вимог, які ставлять перед ним життя, час, суспільство - з одного боку, і внутрішня логіка формування його індивідуальності - з іншого.

Відповідно до реалій нашого часу актуальність даної теми обумовлена потребою виховання духовно-самостійної, творчо-активної особистості, вільного громадянина держави, яка здобуває свою незалежність, справжню самостійність і суверенність. Це зв'язано також із необхідністю пошуку шляхів формування високоефективної системи виховання, механізмів, цільових настанов, ідейно-моральних пріоритетів і цінностей, що від життя ідуть і ведуть до життя ж, збагаченого сучасною передовою теорією суспільного розвитку. Цього вимагає нинішня ситуація в суспільстві, яка диктує соціальні завдання і вимагає висунення нових цілей виховання, а також вицнення нових підходів до їх реалізації.

Пошуком цих підходів, шляхів і засобів реалізації нового суспільного ідеалу виховання і визначений насамперед вибір соціально-філософського ракурсу дослідження і акцентів на виявлення соціально-гуманістичного змісту проблеми ранньої соціалізації індивіда.

Слід підкреслити ще декілька обставин, які обумовлюють необхідність досліджень феномена ранньої соціалізації індивіда. Це, по-перше, необхідність порівняльного аналізу і критичного переосмислення виховних систем, які спираються на різні /часто такі, що суперечать одна одній і взаємовиключають одна одну/ методологічні основи і реалізуються в різних індустріальних суспільствах. Цього вимагає дух відкритості часу відродження, який створив принципово нову атмосферу наукового пошуку - атмосферу толерантності і плюралізму, що породжує разом, в цілому, множинність способів входження людини в різні субкультури, а тому вимагає філософського осмислення множинності способів соціалізуючого впливу суспільства на людину. Спі-

льним знаменником і підсумком останнього, зрештою, є різнобічно розвинена особистість, яка по-різному трактується, і множинність способів реалізації її ставлення до світу.

То-друге, сучасна інформаційна і технологічна революції внесли свої корективи у зміст загальних закономірностей становлення індивіда в особистість, у зміст суспільних настанов і орієнтацій, у культурний потенціал суспільства, у зміст універсалізуючих функцій досвіду людських відносин, у діяльність людей і в їх спілкування, словом, у спосіб і стиль життя людини сучасного індустріального суспільства.

І, по-третє, суттєві корективи внесені науково-технічною революцією у зміст загального /традиційного/ і особливого /інноваційного/, у самий процес соціалізації особистості на ранньому етапі її становлення, у зміст настанов, механізмів, способів їх приведення в дію і критеріїв результативності становлення дитини і підлітка в особистість.

Зміслення цих питань вимагає розгорнутих досліджень, спроб посиленої участі в яких і є дана дисертація. У контексті викладеного вище стає очевидною науково-теоретична і соціально-практична актуальність цього дисертаційного дослідження.

Ступінь наукової опрацьованості проблеми. Осмисленню феномена "соціалізація особистості" присвячено багато праць - від класиків античної філософії до сучасних розробок, від досліджень даної проблеми в її точному науковому значенні до її широких практичних застосувань. Філософи і політологи, соціологи і культурологи, педагоги і літератори дискутують науковий і культурний статус формування індивіда як особистості, природу і механізми її соціалізації, специфіку входження індивіда в систему соціальних ролей, особливості цього процесу на різних етапах життєдіяльності.

У дослідженнях трактувань поняття соціалізації, які проводять зарубіжні автори, домінує адаптаційне розуміння соціалізуючого процесу /К.Клакхон, А.Муррей, Ч.Скіннер та ін./ . Особистісне трактування поняття соціалізації представлене меншим числом і різноманітністю робіт, проте вони більш нові і ширше включають актуальну проблематику /Є.Зіглер, М.Німкофф, В.Огберн, К.-Ю.Тільман, Є.Чайльд та ін./.

Багато творів присвячено класифікаціям теорій особистості, орієнтованих в основному на адаптаційне розуміння соціалізації.

Сталі позиції займає розрізнення теорій інтрогенних і екстра-

генних. У числі перших історично більш ранніми є біологічні теорії особистості /А.Адлер, Е.Кречмар, З.Фрейд, К.Юнг/. Більш пізнішими є психологічні теорії /Ж.Піаже/, гуманістичні теорії /А.Маслоу, К.Роджерс, В.Франкл/, а також теорії, присвячені структурам особистісного "Я" /Дж.Нуттін, Х.Селлівен, Э.Фромм/, орієнтовані на інтроспективне осмислення субособистісних характеристик індивіда. Серед теорій екстрагенного типу помітне місце займають теорії ролей /Р.Бенедикт, А.Кардінер, Р.Лінтон, Г.Мід, Т.Парсонс та ін./.. Для вироблення методологічного апарату теорії ролей автори цих теорій звертаються до культурологічних традицій гуманістики, закладених В.Дільтеєм, Е.Дюркгеймом, М.Вебером. На підставі цього були сформовані основи функціонального розуміння соціалізуючих процесів, орієнтованих на провідну роль інструментальних цінностей у формуванні окремих рис особистості. Це цінності, зміст яких обумовлено функціонально-технологічним трактуванням культури, чи культури у вузькому значенні слова.

З теми дисертаційного дослідження існує також великий список літератури, представлений вітчизняними спеціалістами /Р.А.Арцішевський, Е.К.Бистрицький, Л.В.Бондаренко, Г.І.Горак, В.С.Горський, Дьяченко, І.Ф.Надольний, С.В.Пролеєв, О.К.Шевченко/, які трактують проблему соціалізації в широкому, соціально-філософському плані¹, проаналізованому автором під кутом зору тих соціально-історичних і духовних реалій, що обумовили актуальність теми. Дані дослідники цілком справедливо розглядають проблему соціалізації у зв'язку з

¹ Арцішевський Р.А. Світ і людина. - К.: Освіта, 1992; Бистрицький Е.К. Феномен особистості: світогляд, культура, буття. - К.: Наук.думка, 1991; Бондаренко Л.В. Я - мир. /Механизмы и этапы формирования мировоззрения личности/. - К.: Выща шк., 1991; Горак А.И. От дьявола к ангелу? Прогрессирует ли человеческая духовность? - К., 1991; Горский В.С. История философии в контексте культуры // Филос. и социол. мысль. - 1991. - №3; Дьяченко Н.В. Отрицание и преемственность в развитии культуры. Харьков: Основа, 1992; Духовное обновление общества. - К.: Лыбидь, 1990; Надольний І.Ф. Соціально-філософські аспекти формування всебічно розвиненої особи // Пробл. філософії. - 1991. - №69; Пролеєв С.В. Духовность и бытие человека. - К.; 1992; Шевченко А.К. Культура. История. Личность. Введение в философию поступка. - К.: Наук. думка, 1991.

формуванням і розвитком особистості людини, наповненням духовного життя особистості раціональним змістом, напрацьованістю індивідуального і соціального досвіду, формуванням соціальної зрілості, яка розуміється як уміння особистості ставити і вирішувати життєво значущі /обумовлені практикою індивідуального і суспільного життя/ проблеми.

Вітчизняні автори розробок проблеми соціалізації індивіда /Г.Д.Зборовський, І.С.Кон, О.В.Лазоренко, В.В.Москаленко, Г.В.Осипов, Г.П.Петров, Л.В.Шпак, Р.Г.Яновський та ін./ досліджували трактування поняття соціалізації індивіда /адаптаційна, особистісна, особистісно-адаптаційна/, розглянули зміст цього поняття /сукупність всіх соціальних, культурних, педагогічних, психологічних процесів, які впливають на формування особистості/, обсяг поняття "соціалізація" /вказаний процес, що триває протягом всього життя людини/, розглянули соціологічні, психологічні, соціально-психологічні, педагогічні, культурологічні зрізи соціалізуючих процесів, включаючи вікові особливості формування особистості, співставили альтернативні точки зору¹.

Проблема соціалізації індивіда під кутом зору її окремих аспектів /спрямованість і орієнтованість особистості, розвиток внутрішнього світу і духовних потреб, духовне оновлення особистості, біографія особи, включаючи творчу біографію, життєвий шлях і життєва доля особи/ розглянута у фундаментальних працях вітчизняних авторів /К.О.Альбуханова-Славська, В.П.Андрущенко, С.М.Бабосов, Л.В.Губерський, Г.І.Горак, А.Г.Здравомислов, В.П.Іванов, М.С.Каган, Л.Н.Коган, І.С.Кон, О.В.Лазоренко, М.В.Межусь, В.В.Москаленко, І.Ф.Надольний, Л.В.Сохань, В.О.Тихонович, М.Ф.Тарасенко, Г.Л.Тульчинський, В.Є.Хмелько, В.І.Шинкарук, Т.І.Яцук та ін./².

¹ Введение в социологию /учебное пособие/. - Екатеринбург, 1992; Кон И.С. Психология ранней юности. - М., 1989; Кон И.С. Ребенок и общество. - М., 1988; Москаленко В.В. Социализация личности. - К., 1986; Социология. - М.: Мысль, 1990.

² Абульханова-Славская К.А. Стратегия жизни. - М.: Мысль, 1991; Андрущенко В.П. Идеологическая эффективность культуры. - К., 1988; Духовное обновление общества. - К.: Лыбидь, 1990; Глобальные проблемы и общечеловеческие ценности. - М.: Прогресс, 1990; Здравомислов А.Г. Потребности. Интересы. Ценности. - М., 1986; Императивы человечности /Тарасенко Н.Ф., Горак А.И., Демьянов В.А. и др./ - К.: Лыбидь.

Проблематика самоцінних цінностей культури, як глибинної діяльності людини – цінностей, які визначають спрямованість життя людини, надають їй змісту; цінностей, обумовлюючих трактування культури в широкому значенні – знайшла своє відображення в дослідженнях київських авторів /В.П.Андрущенко, І.В.Бичко, Г.І.Горак, Л.В.Губерський, В.П.Іванов, В.В.Кизима, Ф.М.Кирилюк, М.М.Кисільов, В.П.Козловський, С.Б.Кримський, О.В.Лазоренко, В.Ф.Лобас, В.В.Москаленко, І.Ф.Надольний, М.В.Попович, М.Ф.Тарасенко, П.О.Шляхтун, Т.І.Яшук та ін./.

Важливою філософською передумовою бачення проблеми соціалізації в гуманістичному зрізі стали дослідження природи суб'єктивності і внутрішнього світу особистості, її переживань, схильностей, темпераменту, спрямованостей, співпереживаючого розуміння індивідом іншої людини, індивідуально-неповторного досвіду, механізмів змістоформування /М.О.Булатов, Є.К.Бистрицький, В.П.Іванов, В.П.Козловський, С.Б.Кримський, М.В.Попович, А.М.Лой, В.О.Парахонський, В.П.Шинкарук/¹.

У вітчизняній літературі розглянуті нові аспекти у змісті проблеми соціалізації як феномена, що торкається не просто формування особистості, а всього способу життя особистості, а також послідовної зміни одного способу життя іншим /Г.Ю.Зборовський, Г.П.Петров/².

Разом з тим у працях дослідників проблеми соціалізації індивіда не завжди береться до уваги специфіка соціалізуючих процесів, які відбуваються в ранньому віці і визначають становлення особистості, її спрямованість, масштабність, глибину особистісногенних процесів на всі наступні роки.

Вимагають уточнення статус і функціональні особливості соціалізації особистості і в контексті нових уявлень про цей феномен, які формуються і розкриваються в ході сучасних наукових дискусій. Вимагають свого соціально-філософського осмислення особливості процесу сімейної соціалізації, як первинної підсистеми соціокультурного впливу суспільства на особистість. В контексті цього очевидна настижна потреба виявлення і опису нових обставин і факторів, які змінюють

1990; Каган М.С. Системный подход и гуманитарное знание. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1991; Культура и развитие человека. Очерк философско-методологических проблем. – К., 1989.

¹ Бытие человека в культуре. – К., 1992; Культура и развитие человека. Очерк философско-методологических проблем. – К., 1989.

² Введение в социологию /учебное пособие/. – Екатеринбург, 1992.

статус і механізми реалізації шкільної соціалізації у сучасному суспільстві, а також вивчення загального і особливого в динаміці шкільної соціалізації в різних підсистемах сучасного суспільства.

В цілому можна зробити висновок, що дана проблема досліджена ще недостатньо. Немає філософських праць, присвячених аналізу ранньої соціалізації в контексті культури в широкому розумінні слова.

Недостатня розробленість проблеми, настійна необхідність вичленення підходів до її осмислення обумовили і визначили тему дисертаційного дослідження, його мету і завдання.

Головна мета дисертаційного дослідження полягає в соціально-філософському аналізі механізмів ранньої соціалізації індивіда в сім'ї і на етапі шкільної освіти, у дослідженні ролі, що змінюється, і функцій вказаних інститутів у системі загальнокультурного впливу суспільства на особистість.

Реалізація даної мети вимагала виконання таких дослідницьких завдань:

- уточнення статусу і функціональних особливостей соціалізації особистості в контексті нових наукових уявлень про цей феномен і дискусій про його суть;

- дослідження особливостей процесу сімейної соціалізації як первинної підсистеми соціокультурного впливу суспільства на особистість;

- виявлення і аналіз нових обставин і факторів, які сприяють зміні статусу та механізмів реалізації шкільної соціалізації у сучасному суспільстві;

- вивчення загального і особливого динаміки шкільної соціалізації у різних підсистемах сучасного суспільства.

Методологічну і джерелознавчу базу дослідження складають класичні філософські праці, присвячені дослідженню феномена індивіда як особистості, людинотворчої природи культури, особливості інтепріоризації особистістю норм культури в різних соціокультурних підсистемах. Серед них особливе місце належить роботам М.Вебера, Е.Дюркгейма, Г.Гадамера, К.Маркса, Ф.Ніцше, З.Фрейда, К.Юнга і К.Яспера. Другу групу джерел складають праці, в яких процес соціалізації особистості виступає безпосереднім предметом наукового аналізу. Сюди належать насамперед роботи таких авторів, як Б.Г.Ананьєв, Г.Асмолов, Л.І.Божович, В.І.Войтко, Л.С.Виготський, Є.І.Головаха, І.С.Кон, В.В.Москаленко, С.Л.Рубінштейн, Л.В.Сохань, Д.Н.Узнадзе. До третьої групи джерел належать роботи, які узагальнюють безпосередній досвід

соціалізації особистості у сім'ї і в школі. Тут необхідно назвати роботи таких видатних педагогів, як Ш. Амонашвілі, А.С.Макаренко, Б.П.Нікітін, В.О.Сухомлинський, В.Ф.Шаталін. Крім того, в дисертації використані роботи, авторами яких є такі західні філософи, соціальні психологи, соціологи і культурологи /ідеї багатьох із них досі не втратили сучасності/, як Г.Айзенк, Р.Бенедикт, Ф.Знанецкі, К.Клакхон, Е.Кречмер, К.Леві-Стросс, Б.Малиновські, А.Маслоу, М.Мід, В.Огберн, Г.Олпорт, К.Роджерс, Р.Рікер, Е.Еріксон та ін.

Дисертантом також уважно проаналізовані і використані в розробці теми понад 250 інших наукових розробок, інформаційних узагальнень і статистичних відомостей, які торкаються предмета дисертаційного дослідження.

Наукова новизна дослідження: у дисертації здійснений соціально-філософський аналіз механізмів ранньої соціалізації індивіда як особистості в сім'ї і на етапі шкільної освіти; досліджені функціонально-змістові особливості їх впливу на особистість у контексті сучасних соціокультурних змін і вимог; висвітлені і вивчені нові цільові настанови і засоби їх реалізації в процесі соціалізації особистості в сучасному сімейно-педагогічному циклі.

За підсумками дослідження сформульовані і обґрунтовані такі положення, які виносяться на захист:

- показано, що соціалізація є формою соціокультурного впливу суспільства на особистість і одночасно формою соціальної активності індивіда, який освоює ціннісно-нормативний досвід попередніх поколінь і виробляє на цій основі свій власний досвід діяльності і спілкування. Соціальна активність індивіда має виборчий, критичний, творчо-перетворюючий характер. Соціалізація включає цю активність у цілісний процес дозрівання індивіда до рівня суспільних вимог, норм поведінки, ціннісних нормативів культури;

- обґрунтована настійна потреба виділення на етапі раннього становлення індивіда як особистості двох відносно самостійних підтипів соціалізації: сімейної інтенціональної /первинної/ і сімейної інституціональної /вторинної/, які розрізняються між собою широким діапазоном соціалізуючих впливів суспільства на особу. Бо в межах сімейної соціалізації виділяються два плани соціокультурного впливу, особливості яких обумовлені функціями, які сім'я виконує в суспільстві як мала суспільна група і як особливий суспільний інститут;

- обґрунтовано, що сімейна соціалізація /у вузькому плані/ - це спонтанний процес інтенціонального впливу на індивіда, в ході якого формуються структури власного "Я" як найважливішої складової особистості; в широкому плані сімейна соціалізація - це напрацьовані особистий і соціальний досвід як найважливіші компоненти рівня соціального розвитку індивіда, а також формування соціальної зрілості як міри готовності до виконання дій способом, типовим для даної вікової категорії;

- доведено, що на етапі шкільної соціалізації /як і в інших фрагментах інституціонального становлення особи/ структура власного "Я" ускладнюється за рахунок подальшого формування контекстів "належного", "того, що є" і "можливого", тобто за рахунок проблематики аксіології особистості, яка складає сукупність уявлень про смисли буття і розкриває суть тотожності людини в час переходу нею від одного способу і стилю життя до іншого /від однієї субкультури до іншої/;

- показано, що людське "Я" виступає в ролі гаранта самозбереження тотожності, "самості" особистості, що кристалізується у процесах трансформацій і перебудов макросоціуму індивіда і його внутрішнього світу, які відбуваються як на окремому етапі становлення особистості, так і на всьому життєвому шляху людини.

Теоретична і практична значущість роботи полягає в тому, що одержані результати сприяють конкретизації категоріального апарату соціальної філософії і, зокрема, конкретизації і змістовному розширенню таких її категорій, як особистість, індивідуальність, соціальний розвиток індивіда, а також осмисленню таких понять, як індивідуальний і соціальний досвід, соціальна зрілість особи, її свобода, творчість. Результати досліджень можуть бути використані для розробки конкретних методик в організації виховних процесів на різних стадіях соціалізації особи, для побудови наскрізних виховних програм, а також у навчальному процесі при висвітленні таких тем, як "Особа і суспільство", "Проблема цінностей у філософії", "Культура і цивілізація", "Проблема людини і світу у філософії" та ін. Висновки і узагальнення дисертації можуть розглядатися і як теоретична основа для розробки спеціального курсу для студентів педагогічних вузів і університетів.

Апробація роботи. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження були викладені у п'яти авторських публікаціях; доповіда-

лись на таких наукових конференціях: "Науково-технічний прогрес і творчість" /Москва, жовтень 1988 р./, "Творчість як предмет філософського дослідження" /Київ, жовтень 1989 р./, "Творчість: теорія і практика" /Київ, жовтень 1991 р./, "Методологічні і методичні основи оновлення філософської освіти" /Київ, жовтень 1991 р./; обговорювалися на спільному засіданні кафедр політології і філософії гуманітарних факультетів Київського університету імені Тараса Шевченка.

Структура дослідження. Мета і завдання дослідження обумовили і структуру роботи, яка складається із вступу, двох глав, закінчення і списку основної використаної літератури.

2. Основний зміст роботи.

У вступі обґрунтовується актуальність теми дисертаційного дослідження, подається аналітичний огляд наукової літератури з розглядуваних питань, сформульовані мета і основні завдання дослідження, показані наукова новизна і практична значущість дисертації.

У першій главі "Методологічні і загальнотеоретичні проблеми дослідження процесу соціалізації особи" розглядається зміст і обсяг поняття соціалізація особи у контексті нових наукових узагальнень і дискусій; аналізується механізм процесу соціалізації; зроблена спроба вичленення основних етапів історичного генезису наукових уявлень про цей феномен, їх евристичності в контексті сучасних соціокультурних реалій. Тут же обґрунтовується необхідність і доцільність розгляду ранньої соціалізації індивіда як особистості на двох рівнях соціокультурного впливу суспільства на індивіда: по-перше, як сімейної інтенціональної /первинної/ соціалізації, здійснюваної в межах сім'ї, як малої суспільної групи; і, по-друге, як сімейної інституціональної /вторинної/ соціалізації - особистісного /формуючого/ впливу сім'ї як своєрідного суспільного інституту.

Аналіз наявної літератури з досліджуваної проблеми дозволяє зробити висновок про необхідність розгляду феномена соціалізації у двох відносно самостійних планах: вузькому і широкому. Соціалізація в широкому значенні - підкреслюється в дисертації - це соціальний розвиток індивіда в реаліях суспільного буття, своєрідне "вростання" індивіда в культуру і формування на цій основі його внутрішнього "Я" - його індивідуальності, особистості. Процес со-

ціалізації в цьому значенні охоплює як окремі спонтанні взаємовпливи індивідів і соціальних груп, вихователів і виховуваних, батьків і дітей, педагогів і учнів, так і всю сукупність цілеспрямованих впливів, здійснюваних суспільством на особу. Соціалізація у вузькому значенні трактується як готовність і уміння, які формуються зусиллями педагогів, підкоряти свої дії вимогам товариства чи задовольняти свої потреби в гармонії із спільним інтересом. Також трактування соціалізації /враховуючи цілі виховання/ застосовується у сімейній і шкільній педагогіці. У меншій мірі вона придатна при осмисленні соціальної обумовленості формування особистості - проблематики, яка є центральною лінією трактування соціалізації у соціології виховання.

Обсяги розглядуваних двох понять соціалізації перебувають у стосунках підпорядкування. Процес соціалізації в широкому розумінні підпорядковує собі /бо є більшим за обсягом/ виховні впливи суспільства, які мають характер цілеспрямованих впливів і орієнтовані на формування особистості у відповідності з певним педагогічним ідеалом.

Соціалізація /у будь-якому трактуванні/ - це процес безперервної взаємодії, яка відбувається між соціально-культурним середовищем і особою. Соціалізація - це, з одного боку: а/ процес освоєння культури /сприйняття, переживання і присвоєння її цінностей/, який відбувається протягом всього життєвого шляху людини; б/ присвоєння цінностей, зразків, норм соціальної поведінки /і дій/ з урахуванням реалій суспільних груп соціального середовища; в/ процес поступового входження в царину всієї цілозначності впливів суспільства, різноманітність яких постійно розширюється. З іншого боку, соціалізація - це безперервний розвиток активності індивіда, реальне виконання ним суспільних ролей і соціальних функцій, формування і розвиток індивідом його особистості.

Соціалізація є формою соціальної активності індивіда, який вбирає в себе досвід інших людей, освоює досвід їхніх дій у світі людей з приводу напрацювання власного досвіду. Напрацювання досвіду не може трактуватися ні як конформістська пристосованість, ні як пасивне підкорення зовнішнім впливам і адаптування до них. Ця активність має виборчий, критичний, творчо-перетворювальний характер по лінії освоєння суспільних ролей і їх виконання. Соціалізація - це процес соціального дозрівання індивіда до рівня вимог, які ставлять перед ним життя, час, суспільство.

У світлі вищесказаного соціалізація - це сукупність всіх історико-культурних, соціальних та психологічних процесів і впливів, які обумовлюють становлення індивіда в особистість. У особистість активну, різнобічну, цілісну, гармонійно розвинену. Процес соціалізації двосдиний. Складається він із двох фаз /інтеріоризації і адаптації/, які не зводяться один до одного - через їх відносну самостійність; і таких, що не допускають протиставлення, - через їх взаємокомплементарний, взаємодоповнюючий характер. Кожна із вказаних фаз має свої цілі, завдання і засоби їх виконання. Проте природа їх єдина. Їх механізм, у принципі, також єдиний. Їх основою, центральною лінією є одне і те ж відношення - відношення "людина-світ".

Другий параграф першої глави присвячений аналізу механізму ранньої соціалізації, здійснюваної в колі сім'ї. В існуючій літературі цілком правомірно ставиться питання про роль сім'ї у формуванні особистості на ранніх етапах розвитку індивіда. Проте аналіз внеску сім'ї у формування особистості розглядається найчастіше як проблема педагогіки. А через це залишається поза увагою широке коло питань, постановка і осмислення яких орієнтує на розгляд сімейного виховання к соціокультурній проблемі.

Як підкреслювалось вище, на етапі раннього становлення особистості розрізняють два типи соціалізації: сімейну інтенціональну /первинну/ і сімейну інституціональну /вторинну/. У межах сімейної соціалізації єдиний виховально-соціалізуючий процес відбувається у двох планах: у широкому і вузькому. Розрізнення двох трактувань сімейної соціалізації пояснюється функціями, які сім'я виконує в суспільстві: як мала суспільна група і як інститут суспільства.

Сімейна соціалізація у вузькому плані - це спонтанний процес інтенціонального впливу на вихованця. У його ході розкриваються неявного характеру передумови особистісного ставлення батьків /і сім'ї/ до світу. Процес і результати батьківського впливу на вихованця набирають педагогічного /точніше, психолого-педагогічного/ вигляду. Проявляється це у функціонуванні таких внутрішніх регулятивних механізмів педагогічного впливу на дитину, як механізми формування: а/ психологічних потреб вихованця /потреб емоціонального зв'язку, активності, самостійності, спілкування, визнання/; б/ почуття власної значущості; в/ батьківських особистісних позицій; г/ виховних стилів батьків. У ході інтенціонального впливу на виховання у останнього формується структура власного "Я", як найважли-

віша складова особистості. Сюди входить бачення навколишнього світу /в даному випадку - сім'ї/, бачення свого місця у світі /усвідомлення дитиною її значущості в сім'ї/, орієнтація в світі, оцінки, самооцінки.

Сімейна соціалізація в широкому плані - це напрацьований особистий і соціальний досвід як найважливіші компоненти рівня соціального розвитку вихованця. У широке значення соціалізації входить формування соціальної зрілості як міри готовності до виконання дій способом, типовим для даної вікової категорії. Сюди входить підготовка індивіда до виконання ним соціальних ролей і функцій у таких реаліях суспільства, як соціальні інститути і суспільні групи. В цьому - суть широкого трактування сімейної соціалізації /інституціональної/ з урахуванням статусу сім'ї як соціального інституту. Таке трактування сімейної соціалізації є предметом вивчення соціології виховання і відноситься до того "зрізу" соціалізуючих процесів, що мислиться як соціокультурна /а не педагогічна/ проблема.

В основу концепції параграфа /як і всієї дисертації/ покладені вимоги, згідно з якими філософське осмислення становлення індивіда як особистості має охопити всі здібності людини. Дисертаційне дослідження орієнтує на розуміння соціалізації як сукупності всіх культурологічних, соціальних, психологічних, соціокультурних процесів, обумовлюючих становлення індивіда в особистість - в особистість активну, різнобічну, гармонійно розвинену. У роботі також реалізована вимога розуміти соціалізацію як цілісний процес формування особистості цілісної.

У контексті цих вимог рання соціалізація розглядається в дослідженні як проблема соціології виховання, що орієнтує на вищлення соціальних передумов становлення індивіда як особистості і на теоретичне осмислення соціальної обумовленості особистісногенних процесів у суспільних групах і інститутах суспільства з урахуванням їх взаємодії з соціальним і культурним середовищем.

У ході дослідження як таких груп і інститутів розглядаються сім'я і школа. Сім'я - як суспільна група і як інститут суспільства. Школа - як соціальний інститут. Підкреслюється специфіка сімейної соціалізації, зокрема, її сильні і слабкі сторони. Відзначається сильна її сторона - цілісний характер особистісногенних процесів протягом всього життя людини, - та специфіка формування особистості, що забезпечує її самототожність /наприклад, характер/. Недолік

сімейної /первинної/ соціалізації полягає /на думку автора/ в тому, що не кожній сім'ї під силу здійснювати і контролювати особистісногенні процеси з урахуванням вимог суспільства і духу часу.

Цей властивий первинній соціалізації недолік формування індивіда як особистості переборюється якоюсь мірою процесом соціалізації вторинної, здійснюваної в межах інститутів суспільства. Діяльність останніх здійснюється за певними програмами, спрямованими на реалізацію певних цілей. Цілі і засоби їх реалізації вибираються, визначаються і обґрунтовуються, а програми діяльності інститутів формуються групами спеціалістів-розроблювачів, рівень компетентності яких підтверджується і визнається науковими товариствами. Так що властивий сімейній соціалізації можливий дефіцит компетентності батьків, неминучий для особистісногенних процесів на попередньому рівні соціалізації, певною мірою перекривається виховними можливостями інститутів суспільства.

Проте в діяльності соціальних інститутів по лінії формування особистості мають місце свої недоліки. А саме. Особистість формується їх діяльністю як особистість профільна, рольова /з урахуванням профілю програми і реалізації цілей/. Час дії особистісногенних процесів тут обмежується часом перебування /навчання, праці/ в даному інституті суспільства.

Мета дисертаційного дослідження полягає у розгляді явищ ранньої соціалізації з точки зору особистісногенних процесів, спрямованих на синтез сильних сторін інтенціональної /первинної/ і інституціональної /вторинної/ соціалізації, а також на послаблення їх недоліків /використовуючи для цих цілей діяльність таких інститутів суспільства, як паралельне навчання і виховання, а також інститут консультування/. Результат такого підходу /на думку автора/ дозволяє розглядати особистісногенні процеси, спрямовані на цілісне формування /протягом всього життя/ всебічно розвиненої /а не профільної, рольової/ відповідальної, творчої, автономної, самостійної /а не запрограмованої/ особистості. В цьому суть - на думку автора - тих оптимальних умов формування гармонійно розвиненої особистості, філософському осмисленню яких присвячена дисертація.

Друга глава дисертаційної роботи присвячена особливостям соціалізації індивіда як особистості на етапі шкільної освіти. У першому параграфі другої глави дисертаційної роботи розглядаються особливості шкільної соціалізації, специфічні для освітніх проце-

сів механізмами входження індивіда в культуру у складі шкільної групи і індивідуально. Серед них, перш за все, розглядаються механізми ідентифікації індивіда в групі. Суть останніх полягає у набутті умінь і виробленні навичок "находження себе" у групі співкласників у статусі самостійного суб'єкта діяльності і спілкування. Критерієм здійснення процесу соціалізації тут є взаємна ідентифікація. Для порівняння можна зазначити, що в сім'ї, як у суспільній групі, ідентифікація є однобічною. У шкільній же групі ідентифікація двобічна.

У школі, як і в інших "фрагментах" інституціонального способу формування особистості, соціалізація відбувається шляхом "інтегрування" індивіда в чергову для нього субкультуру /навчальну чверть, навчальний рік; засвоєння нових предметів, нових навчальних програм і багато іншого/. Здійснюється цей процес з урахуванням обумовленості його натурально-природним, соціальним, історико-культурним середовищем і адаптуванням індивіда в умови, які змінюються, цього середовища. Центральним відношенням процесу соціалізації в школі є відношення "людина-світ".

Основне завдання шкільної соціалізації - це оптимізація можливостей соціального розвитку індивіда через одержання глибоких і стійких знань про реалії світу і сприйняття їх через призму індивідуальності учня, а також через формування нових способів бачення реалій світу /соціального, природного, культурно-історичного оточення індивіда/. На цьому етапі становлення особистості структура "власного Я" ускладнюється за рахунок формування і подальшого розвитку таких елементів структури особистості, як бачення світу крізь призму "належного" - конденсуючого уявлення про годівні, самоцінні цілі буття людини і такого, що відноситься до конструкції "Я - ідеального". Паралельно формується образ "Я - реального", конденсуючий сукупність уявлень про те, що вдасться реалізувати наявними засобами. Відношення між цими конструкціями, що окреслює межі контекстів "належного", "того, що є" і "можливого", - це проблематика аксіології особистості, яка складає культурологічний "зріз" становлення людини. Згадане відношення є центральною лінією проблеми формування і збереження тотожності людини, її ідентичності при переходах із однієї субкультури в іншу. Людське "Я" виступає в ролі гаранта самозбереження тотожності, "самості" особистості, яка кристалізується у процесах трансформацій і перебудов макросоціуму індивіда і його внутрішнього світу, що відбуваються як

на окремому етапі становлення особистості, так і на всьому життєвому шляху людини.

Другий параграф другої глави присвячений осмисленню динаміки шкільної соціалізації, а також питанням суспільних змін, які переживає сучасна школа. Зміни в школі є наслідком соціально-економічних, політичних, технологічних і культурних змін, які відбуваються у суспільстві. Маючи різну вагу, глибину і обсяг, зміни в школі орієнтовані на збереження універсальних /загальнолюдських/ цінностей культури в широкому значенні слова, тобто культури, як надбання всієї історії розвитку людства. Іншими словами, викликані до життя змінами реалій соціального і культурного життя, зміни в школі виконують службову роль відносно цих реалій.

Ці, а також багато інших питань і розглядаються у заключному параграфі дисертації, присвяченому аналізу динаміки шкільної соціалізації. Дієвими прикладами введення змін у здійснювані в стінах школи соціалізуючі процеси є функціонуючі інститути шкільних програм, а також шкільного /сімейного, соціального, психологічного/ консультування. По суті, актуальність цих інститутів, плідотворність їх діяльності розглядається в тому чи іншому вигляді не тільки у заключному параграфі дисертації, а й у ході всього дослідження.

Зміни в школі, які становлять основу і виражають сутність динаміки шкільної соціалізації, є наслідком здійснюваних у суспільстві соціально-економічних, політичних, технологічних, культурно-історичних змін. Вони мають різну вагу, глибину і обсяг. Орієнтовані – як на самоцінні цілі – на збереження і розвиток універсальних, загальнолюдських цінностей культури, яка розуміється в широкому значенні /при варіюванні цінностями інструментальними, прагматичними, які виражають доцільність обраних засобів діяльності/. Вони відіграють службову роль відповідно до реалій суспільства, а також здійснюють зворотний на них вплив, ініціюючи вторинні /похідного характеру/ зміни в соціокультурному середовищі. Здійснюється це через цілеспрямоване введення змін в діяльність, яку проводить школа, як у її стінах /забезпечення програмно-методичної і матеріально-організаційної компонент соціалізації у широкому значенні/, так і в діяльності поза школою. Сутність цих змін є переосмислення навчально-виховного процесу з метою переорієнтації його для досягнення оптимізації соціокультурного розвитку особистості.

Термін, що позначає всю багатогранність шкільних змін, називається шкільними інноваціями. Їхньою інтенцією є покращення якості соціалізуючих процесів. Їх метою є адаптування учнів до змін реалій суспільства і одержання результатів соціалізуючих процесів, як за станом на "тут і тепер", так і зв'язаних з формуванням творчого стилю ставлення індивіда до цих змін. А це є соціалізуючий вплив, розрахований на одержання цього результату у віддаленій перспективі майбутнього.

У закінченні підводяться основні підсумки дослідження, які можуть бути використані для подальшої розробки розглянутої у дисертації проблематики.

На тему дисертаційного дослідження опубліковані такі роботи:

1. Семенова М.І. Про два аспекти соціалізації індивіда у контексті культури // Пробл. філософії. - 1992. - №93. - С.
2. Семенова М.І. Научно-технический прогресс, урбанизация, воспитание // Научно-технический прогресс и творчество. Тезисы докладов и выступлений на Всесоюзной научно-практической конференции, октябрь 1988 г. - М., 1988. - С.61-64.
3. Семенова М.І. Генезис поняття "творчество" // Творчество как предмет философского исследования. Тезисы докладов и выступлений на Межвузовской научной конференции 12-13 октября 1989 г. - К.: КПИ, 1989. - Ч.2. - С.91-93.
4. Семенова М.І. Творчество, социализация, консультирование // Творчество: теория и практика. Тезисы докладов и выступлений на Межвузовской научной конференции 17-18 октября 1991 г. - К.: КПИ, 1991. - Ч.2. - С.85-88.
5. Семенова М.І. Роль и место школьных программ в социализации индивида // Методологические и методические основы обновления философского образования в высшей школе. Тезисы докладов и выступлений на Республиканской научно-методической конференции, октябрь 1991 г. - К.: КГУ, 1991. - Ч.4. - С.66-69.

Ab 5. 7. 64

Faint, illegible text, possibly bleed-through from the reverse side of the page.

11/5/60

AB 27.648